

СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ІЗ СІЛЬСЬКОЮ МОЛОДДЮ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

THE SOCIAL WORKER'S SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH RURAL YOUTH IN THE TERRITORIAL COMMUNITY

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до трактування сутності поняття «група», «територіальна громада», «соціальне виховання». Розкрито основні ознаки територіальних громад та напрями соціальної роботи у громаді. Визначено, що особливістю соціально-виховної роботи соціального працівника в територіальній громаді є активізація сільської молоді, стимулювання її до різних ініціатив, насамперед до участі у визначенні й вирішенні проблем на місцевому рівні. Виявлено, що головна мета соціально-виховної роботи соціального працівника з сільською молоддю у громаді є – створення умов для позитивно зорієнтованої соціалізації особистості, яка сприяє соціальному розвитку та самореалізації молодих поколінь в інтересах особистості та суспільства.

Виокремлено два методологічні підходи, які соціальні працівники використовують у соціально-виховній роботі: концептуальний аналіз та сприяння взаємодії. Дослідженням визначено, що з огляду на перелічені завдання та методологічні підходи можна умовно поділити знання та навички, необхідні соціальному працівникові для роботи в територіальній громаді з сільською молоддю: знання поведінки людей та теорії, зокрема, теорії соціальної організації та міжособистісної взаємодії; теорії комунікації, організаційні теорії, політичний процес, група динаміка; практичні методи: техніки втручання – комунікація, інтерв'ювання, фасилітація роботи групи, посередництво й переговори, планування та оцінювання; технічні навички: збирання, перевірка та аналіз даних за допомогою комп'ютерних програм, ведення комп'ютерних баз даних, підготовка інформаційних матеріалів за допомогою комп'ютера, користування інтернетом та веб-дизайн.

Проаналізовано, що соціально-виховна робота стосується кожного члена територіальної громади. Однак вона різниться за змістом, методами, формами, засобами відповідно до віку, статі, стану здоров'я, етнічної належності. Від ефективності соціального виховання у територіальній громаді залежать і міцність та цілісність країни, і соціальна реалізованість у соціумі кожної особи.

Ключові слова: громада, територіальна громада, соціальне виховання, сільська молодь, соціальний працівник.

Youth social participation is the process that developing partnerships between young people and adults in all areas of life so youth can take valued position in society and the community as a whole can benefit from their contribution, ideas and energies.

The theoretical analysis of scientific approaches to the interpretation of the concept "community", "territorial community", "social education" is done in the article. The basic features of territorial communities and directions of social work in the community are revealed. Determined that the peculiarity of social and educational work of a social worker in a territorial community is the activation of rural youth, stimulating it to various initiatives, first of all, to participate in identifying and solving problems at the local level. It is revealed that the main purpose of social and educational work of a social worker with rural youth in the community is – creation of conditions for positively oriented socialization of the individual, which promotes social development and self-realization of young generations in the interests of the individual and society. Separated two methodological approaches that social workers use in social work: conceptual analysis and facilitating interaction.

Identified that, given the tasks and methodological approaches, it is possible to conditionally share the knowledge and skills needed for a social worker to work in a local community with rural youth: knowledge of people's behavior and theory, in particular, the theory of social organization and interpersonal interaction; communication theories, organizational theories, political process, group dynamics; practical methods: intervention techniques (communication, interviewing, facilitating group work, mediation and negotiation, planning and evaluation); technical skills: collecting, verifying and analyzing data using computer programs, maintaining computer databases, preparing information materials using the computer, Internet and web design.

Analyzed that social and educational work concerns every member of the territorial community. However, it differs in content, methods, forms, means according to age, gender, health status, ethnicity. The strength and integrity of country and social realization in the society of each person depends on the effectiveness of social education in the territorial community.

Key words: community, territorial community, social education, social participation rural youth, social worker.

УДК 364.612(1-22)-78-214

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-18-3-32>

Олійник Г.М.,

канд. пед. наук,

викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Становлення громадянського суспільства в Україні, необхідність вирішення соціальних проблем призвела до появи різних соціальних служб та розвитку волонтерства, які вимагають активного пошуку нових підходів, напрямів та технологій у вирішенні соціальних проблем населення. Реалізація численних соціальних проектів та громадських ініціатив на локальному рівні є свідченням

того, що одним із головних напрямів соціального працівника стає соціально-виховна робота з сільською молоддю у територіальній громаді.

Успіх суспільних перетворень і реформи місцевого самоврядування залежать від громадян, перш за все, від їхньої соціальної активності та соціальної відповідальності. Вирішувати сучасні завдання нашої країни соціально-педагогічними засобами можливо через створення сприятливих

умов для розвитку соціальних цінностей, якостей, формування соціально активної поведінки, тобто через організацію процесу соціального виховання кожного громадянина України, починаючи з дитинства [7; 10; 11; 15; 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На соціальний характер виховання звертали увагу зарубіжні та вітчизняні дослідники: Т. Алексєєнко, О. Безпалько, М. Галагузова, М. Горячов, І. Зверєва, А. Капська, О. Кузьменко, Л. Коваль, А. Коджаспіров, Г. Коджаспірова, Л. Крившенко, В. Нікітін, Л. Мардахаєв, О. Мудрик, М. Плоткін, А. Рижанова, А. Сбруєва, С. Хлебнік, М. Шакурова та інші. Соціальне становлення особистості відбувається за умови її участі в діяльності різних соціальних інститутів та спільнот, в тому числі, такому соціальному утворенні як громада.

Розглядаючи сутність громади як соціального феномену в практиці вітчизняної соціальної роботи, доцільно, в першу чергу, звернутися до тлумачення цього терміну зарубіжними науковцями. Найбільш відомим є визначення, подане в Оксфордському тлумачному словнику А. Хорнбі, в якому громада (community) розглядається як група людей, що об'єднана спільним походженням, расою, соціальним станом, релігійними переконаннями та місцем проживання – районом, населеним пунктом тощо, де розташована низка соціальних інститутів: сім'я, школа, церква, дозвілєві організації [17, с. 233].

Метою статті є вивчення особливості соціально-виховної роботи соціального працівника із сільською молоддю у територіальній громаді.

Виклад основного матеріалу. У соціології громада переважно розглядається як спільнота – об'єднання людей з метою соціальної взаємодії. При цьому зазначається, що в основу утворення й функціонування соціальних спільнот лежать різноманітні чинники, особливості та ознаки: суспільний поділ праці; сфера й характер діяльності; стабільність інтересів, потреб, цілей, завдань; походження; культура; менталітет. Термін «спільність» підкреслює асоціативний, сумісний, спільний характер життєдіяльності людей, які об'єднані на основі певних спільних рис і ознак, зв'язків, що обумовлює багатоманіття форм соціальних спільностей [13, с. 43].

Цікавість до громади, як суб'єкта суспільних відносин в 90-х роках минулого століття, був обумовлений, перш за все, розбудовою громадянського суспільства в Україні, що знайшло своє відображення в ст. 1 закону «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.). У ньому територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Сьогодні законодавче визначення територіальної громади багатьма вітчизняними соціологами, політиками та правознавцями вважається дещо формальним вже хоча б тому, що проста сукупність мешканців населеного пункту, не поєднаних жодними іншими інтересами, не може становити ефективну громаду. Мешканці населеного пункту, формально отримавши визначення «територіальної громади» за формою, навряд чи одразу ж можуть стати нею за суттю. Громада повинна мати, крім спільного простору проживання, ще й цілий ряд інших спільних інтересів: інфраструктуру, потребу в послугах певної якості та їх задоволення, відчувати свою визначальну роль у виробленні місцевої політики тощо. Все це набуває обрисів і починає працювати не відразу, для цього потрібно аби мешканці громади відчували свою організованість, тобто, щоб у громаді існували певні елементарні інститути громадянського суспільства: осередки політичних та громадських організацій, формальні чи неформальні об'єднання громадян за різними ознаками: соціальними, віковими, територіальними тощо [14, с. 3].

Аналізуючи сутність територіальної громади як основи місцевого самоврядування, О. Батанов зазначає, що «територіальна громада» – це складна «кумулятивна» форма суспільної організації, сукупність людей асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднана різноплановими ознаками системного характеру (демографічний, територіальний, правовий, політичний, економічний, професійний, мовний, релігійний тощо) [1, с. 57]. Це об'єднання, яке не виключає право людини на індивідуальність, окреме житло та дозвілля, консолідує зусилля багатьох для досягнення усіма бажаного результату.

На думку польських науковців Я. Варди та В. Косовські, основними ознаками територіальних громад, як людських спільнот, є: приналежність до території з абсолютно визначеними межами; відокремленість місця проживання, що дозволяє виділити його в окреме місто, селище, село; постійність проживання; відображення населеного пункту в адміністративно-територіальному устрої держави [2, с. 42].

Отже, коли йдеться про територіальну громаду, то завжди постає питання про її границі. Згідно існуючого в нашій державі адміністративно-територіального устрою, більшість дослідників із проблем місцевого самоврядування як різновид територіальної громади виокремлюють село, селище, район, місто, мікрорайон у місті, квартал, вулицю, багатоквартирний будинок [1, с. 77].

За останні роки територіальна громада, зокрема, все більше стає об'єктом уваги соціальних працівників та інших фахівців соціальної сфери, адже через природні та історичні особливості село в Україні завжди відіграло значну

роль. Споконвіку воно було першоджерелом нації, оберегом духовної пам'яті, складало матеріальну та моральну основу її буття.

У науково-педагогічній літературі питанням соціальної роботи в громаді, як складової діяльності соціального працівника, присвячено окремі праці Т. Алексєєнко, І. Зверєвої, А. Капської, Т. Семігіної, В. Сидорова. Проте, найбільш повно проблему соціальної роботи в громаді розкрито у працях зарубіжних авторів Г. Брагера, Д. Боп, М. Боп, М. Майо, М. Пейна, А. Твелтвіза, П. Тейлора.

Посилаючись на досвід німецьких фахівців, І. Нойфельд зазначає, що головною метою соціальної роботи в громаді має стати кооперація діяльності регіональних спеціалістів та активізація різних груп населення (дітей, молоді, літніх людей, домогосподарок тощо). Для цього потрібно охоплювати всі проблеми повсякденного життя людей та залучати їх до солідарних дій [6].

Цю думку розділяє вчений М. Ромм. Він наголошує на тому, що робота в громаді, як різновид методів соціальної роботи, базується на взаємодії соціальних служб та соціального працівника з представниками різних соціальних груп на місцевому чи регіональному рівні. До пріоритетних завдань роботи в громаді М. Ромм відносить розвиток соціальних зв'язків у громаді та організацію системи взаємодопомоги і координації дій спільноти; підтримку та розвиток громадських ініціатив, спрямованих на зміну ситуації; розробку, впровадження та оцінку ефективності соціальних програм і планів діяльності організацій, робота яких пов'язана з питаннями соціального добробуту населення на локальному рівні [12, с. 64].

Особливої уваги потребує аналіз соціального становища сільської молоді України, який показує, що за останні десятиріччя кількість проблем у селян збільшилася. Найгострішими проблемами на селі наразі є: відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та вимирання сіл.

Проблема освіти у сільській місцевості виходить за межі суто освітянської галузі, адже дошкільний навчальний заклад і школа на селі, зазвичай, сприймаються як осередки культури та гаранті розвитку громади. Незважаючи на це, упродовж усього періоду незалежності України у сільській місцевості відбувається процес скорочення мережі дитячих дошкільних закладів. Через демографічні тенденції скорочується кількість загальноосвітніх навчальних закладів, функціонують малокомплектні школи. Робота сільських учителів ускладнюється недостатністю навчально-методичних посібників та обладнання, підвезенням дітей до віддалених сільських шкіл, що позначається на якості знань дітей.

Потрібно зазначити, що організація дозвілля дітей та молоді в сільській місцевості, традиційно визначається роботою закладів освіти, культури, мистецтва, фізкультури та спорту. Проте, наявність закладу культури у селі ще не вказує на його повноцінне функціонування. За дослідженнями, капітального ремонту потребує багато клубів, але, на жаль, ця проблема залишається не вирішеною.

Здійснивши аналіз наукової літератури, автором проаналізовано чимало різних підходів до визначення категорії «соціальне виховання». В енциклопедії для фахівця соціальної сфери соціальне виховання у широкому значенні охоплює всі види виховання (моральне, трудове, фізичне). У цьому випадку його головна мета полягає у формуванні людини, готової до виконання суспільних функцій працівника і громадянина. У вузькому значенні соціальне виховання розуміють як розвиток людини в спеціально створених виховних організаціях у процесі планомірного створення умов для її відносно цілеспрямованого позитивного розвитку та духовно-ціннісного орієнтування, як багатоврівневий процес засвоєння знань, норм поведінки, відносин у суспільстві, у результаті якого особистість стає повноправним членом суспільства [3, с. 89–90].

У навчальному посібнику Л. Коваль, І. Зверєвої, С. Хлебнік «соціальне виховання» розглядається як система соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння й засвоєння дітьми й молоддю загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в них стійких ціннісних орієнтацій і адекватної соціально направленої поведінки [4]. Дослідженню соціально-виховної роботи із сільською молоддю, на жаль, приділяється недостатньо уваги.

Беззаперечними лідерами у соціальному вихованні є сім'я й освітні заклади. Однак на розвиток особистості впливає весь мікросоціум. Ефективність соціального розвитку значною мірою підвищується тоді, коли гармонійними є соціальні умови і вимоги не лише родини та освіти (дошкільні, шкільні, вищі навчальні заклади), але й політичних, законодавчих, економічних, мистецьких, дозвіллевих та інших чинників місцевого соціального середовища. Таким чином, успіх соціального виховання визначається узгодженістю, скоординованістю, гармонізованістю виховних впливів всіх без винятку факторів соціалізації територіальної громади як соціального мікросередовища.

Особливістю соціально-виховної роботи соціального працівника в територіальній громаді є активізація сільської молоді, стимулювання її до різних ініціатив, насамперед до участі у визначенні й вирішенні проблем на місцевому рівні. Саме сільська молодь – диференційована соціальна група, яка набуває рис соціальної спільноти

та має специфічні соціально-психологічні, соціальні, культурні та інші особливості, перебуває у процесі соціалізації, має свій соціальний вік і відповідно до потреб часу має бути творцем або зачинателем нової соціальної і культурної реальності.

Головна мета соціально-виховної роботи соціального працівника з сільською молоддю у громаді є створення умов для позитивно зорієнтованої соціалізації особистості, яка сприяє соціальному розвитку та самореалізації молодих поколінь в інтересах особистості та суспільства.

Керівними положеннями в реалізації є такі принципи: 1) *надання соціальної допомоги молодій людині*, незалежно від її національності, походження, соціального статусу, сфери зайнятості, місця проживання, релігійної належності; 2) *орієнтація на пріоритет загальнолюдських цінностей*, які охоплюють погляди на людину в її взаємозв'язках з природою, суспільством, глобальними проблемами, загально-людською культурою, а також такими загальнолюдськими цінностями, що сягають корінням у родинне середовище та фундаментальні основи моральності; 3) *принцип поєднання соціальної допомоги з самопомогою* визначає пріоритет опори на позитивний потенціал особистості та її прагнення сприйняти соціальний вплив; 4) *принцип інтеграції* передбачає взаємодію зусиль усіх соціальних інститутів, зацікавлених у продуктивному процесі соціалізації особистості; 5) *принцип адаптації* визначає особливості включення різних категорій молоді в соціально значущу діяльність; 6) *принцип узгодженості* короткотривалих і довготривалих перспектив соціалізації особистості передбачає взаємодію державної та особистісної програм фізичного, культурного, освітнього, психічного розвитку; принцип комплексного підходу, який означає використання широкого спектра прийомів і засобів розв'язання проблем соціалізації кожної особистості, державними, громадськими й приватними установами та організаціями; 7) *принцип етичності* відображає характер діяльності, спрямованої на обробку наявної інформації та збереження конфіденційності; 8) *принцип поваги до особистості* передбачає опору на позитивні фактори в її розвитку та наданні допомоги; 9) *принцип партнерства і взаємної довіри* як основи продуктивної взаємодії у соціальному становленні молоді; 10) *принцип безкоштовності обслуговування і коштовності послуг* її фізичного та психічного стану визначає види та способи розрахунку за надані послуги залежно від соціального статусу особистості в суспільстві [9].

Велику відповідальність за організацію соціально-виховної роботи з сільською молоддю в громаді несе соціальний працівник, обов'язки якого охоплюють виконання ним наступних функцій: посередника, захисника прав та інтересів людини,

рівноправного партнера у команді серед суб'єктів громади, організатора, представника ЦСССДМ, експерта у постановці соціального діагнозу, надавача послуг (інформаційних, юридичних, психологічних, педагогічних, медичних, соціальних тощо), помічника.

У цілому соціальні працівники у соціально-виховній роботі використовують такі методологічні підходи: 1) *концептуальний аналіз*: збирання даних, визначення кількості проблем, оцінка актуальності кожної з них, уточнення цілей, вибір політичних альтернатив та оцінка результатів політики; 2) *сприяння взаємодії*: створення структур для планування в громаді та ухвалення рішень, висування лідерів, формування групової згуртованості, мобілізація енергії та полегшення зв'язків, обговорення умов та обмін думками між сторонами, залученнями до діяльності щодо вирішення проблеми.

З огляду на перелічені завдання та методологічні підходи можна умовно поділити знання та навички, необхідні соціальному працівникові для роботи в територіальній громаді з сільською молоддю: 1) знання поведінки людей та теорії, зокрема, теорії соціальної організації та міжособистісної взаємодії; 2) теорії комунікації, організаційні теорії, політичний процес, групова динаміка; 3) практичні методи: техніки втручання – комунікація, інтерв'ювання, фасилітація роботи групи, посередництво й переговори, планування та оцінювання; 4) технічні навички: збирання, перевірка та аналіз даних за допомогою комп'ютерних програм, ведення комп'ютерних баз даних, підготовка інформаційних матеріалів за допомогою комп'ютера, користування інтернетом та веб-дизайн.

Вперше в історії педагогіки модель соціального виховання територіальної громади була створена Й. Песталоцці. Він був переконаний, що провідним методом соціального виховання є активна участь членів територіальної громади у вдосконаленні соціальних обставин свого життя.

Дослідник А. Малько дотримувався думки, що складовими елементами моделі соціального виховання територіальної громади, запропонованої Й. Песталоцці, є «виховні впливи урядового керування, законодавства і суду, звичаїв та традицій громадської життєдіяльності, релігії, громадської думки, самоврядування, ефективної господарчо-економічної діяльності населення, його соціального захисту, а також сімейне виховання та освіта» [5, с. 50]. Крім того, звертає на себе увагу той факт, що швейцарський педагог вважав організаторами соціального виховання в сільській громаді саме представників прогресивної громадськості та влади.

Соціально-виховна робота стосується кожного члена територіальної громади. Однак вона різниться за змістом, методами, формами, засобами відповідно до віку, статі, стану здоров'я, етнічної

належності. Від ефективності соціального виховання у територіальній громаді залежать і міцність та цілісність країни, і соціальна реалізованість у соціумі кожної особи. Оскільки робота в територіальній громаді передбачає залучення до неї членів громади, то її соціальні працівники мають володіти лідерськими якостями. Практики соціальної роботи в громаді повинні усвідомлювати, чому і як люди збираються в соціальні організації, розуміти процеси, що відбуваються в групах, організаціях, громадах. Вони повинні бути обізнаними з тим, якою є влада в громадах, а також з логікою соціальних змін та інновацій. Питання ухвалення рішень, лідерства та підпорядкування однаковою мірою стосуються груп, організацій та громад. Тому частина практичних навичок соціальних працівників у громаді зосереджена на різних аспектах людської взаємодії.

Висновки. Отже, соціально-виховна робота соціального працівника в територіальній громаді – це складне й багатовимірне явище. У процесі такої діяльності неминуче виникають не тільки організаційні проблеми, а труднощі можуть бути спричинені різними обставинами та чинниками, наприклад, існуванням різних поглядів у молодих людей на можливі альтернативи у вирішенні проблемного питання, наявністю конфлікту всередині самої громади у сільській місцевості. За останньої умови соціальним працівникам у громаді здебільшого доводиться дотримуватися нейтралітету та сприяти розв'язанню конфлікту. Для соціальних працівників тут важливо знайти для себе відповідь на питання: як не стати «ворогом» для членів громади, ретельно дотримуючись професійних меж?

Безперечно, соціально-виховна робота соціального працівника з сільською молоддю у територіальній громаді є актуальним напрямом наукової та практичної діяльності в Україні, як один з соціальних механізмів демократизації країни. Здійсненню цієї роботи на практиці заважає недостатня законодавчо-нормативна база. Проте, підвищення ефективності виховання безпосередньо залежить від соціально-вихованої роботи з молодим населенням територіальної громади.

Соціально-виховну роботу слід розглядати як цілеспрямований процес, направлений на розвиток особистості, який сприяє засвоєнню системи соціальних знань, норм і цінностей, соціального досвіду й забезпечує ефективну регуляцію соціальної поведінки підростаючих поколінь.

Діяльність соціальних працівників у територіальній громаді має бути передусім спрямована на створення широкої мережі взаємозв'язків і з державними та недержавними організаціями в Україні, що надають соціальні послуги різним цільовим групам.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Батанов О.В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні. Монографія. Київ, 2001. 260 с.
2. Варда Я., Клосовські В. Острови надій: розробка стратегій локального розвитку. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2003. 312 с.
3. Енциклопедія для фахівця соціальної сфери. 2-ге видання; за заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
4. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота : навч. посібн. Київ : ІЗМН, 1997. 390 с.
5. Малько А. Соціально-педагогічна модель мікросоціуму І.Г. Песталоцці *Проблеми педагогічних технологій*: зб. наук. праць. Луцьк., 2002. Вип. 4. С. 49–56.
6. Нойфельд И. Методы социальной работы. Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт: в 2 т. Т. 1. Москва–Тула, 1993. С. 135–145.
7. Олійник Г. Теоретичні засади професійної підготовки соціальних педагогів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 21. С. 128–130.
8. Пейн М. Община как основа социальной политики и социальной идеи // *Взаимосвязь социальной работы и социальной политики*. Москва: Аспект Пресс, 1997. С. 44–62.
9. Пенішкевич Д.І., Тимчук Л.І. Соціальна педагогіка: Модульна технологія навчального курсу : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. 496 с.
10. Петько Л.В. Вивчення гендерних ролей та взаємовідносин у сім'ї зі студентами ВНЗ на практичних заняттях з іноземної мови. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць [за ред. А.Й. Капської]. Вип. 14 (частина II). Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. 2012. С. 112–123. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7871>.
11. Петько Л.В., Везезій В.Ф. Підліток у різновіковому загоні. *Рад. школа*. Київ. 1989. № 11. С. 6–12. URL <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7865>.
12. Ромм М.В., Ромм Т.А. Теория социальной работы : уч. пособие. Новосибирск, 1999. 64 с.
13. Скуратівський В.А., Шевченко М.Ф. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження : навч. посіб. Київ : Вид-во УАДУ, 1998. 188 с.
14. Ткачук А.Ф. Населення чи громада? Або як впливати на місцеву владу. Київ : Інститут громадянського суспільства, 2003. 73 с.
15. Oliynyk H. Social educator activity in educational and leisure sphere: the basic principles and functions. *Perspective directions of scientific researches: Collection of scientific articles*. – Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2016. P. 312–315.
16. Oliynyk H. The formation of future social workers' readiness for the organisation of educational-recreational activities. *Development strategy of science and education: Collection of scientific articles*. Fidelite editions, Namur, Belgique, 2017. P. 314–316.
17. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / ed. A.S. Hornby. 4-th ed.; chief editor A.P. Cowie Oxford Univ Press 1995. 1580 p. P. 233.